

نظریه‌های ساختاری
در
پارادایم تعلیم و تربیت اسلامی
(جلد اول)

دکتر رحمت‌اله مرزوقی
استاد دانشگاه شیراز

انتشارات آوای نور

سرشناسه	: مرزوقی، رحمت‌الله، ۱۳۴۴ - Marzooghi, Rahmatallah
عنوان و نام پدیدآور	: نظریه‌های ساختاری در پارادایم تعلیم و تربیت اسلامی / رحمت‌الله مرزوقی؛ ویراستار لاله رئیسی.
مشخصات نشر	: تهران : آوای نور، ۱۳۹۶ -
مشخصات ظاهری	: ج. ۲
شابک	: دوره ۸-۳۳۴-۳۰۹-۶۰۰-۹۷۸ : ج. ۱۱-۳۳۳-۳۰۹-۶۰۰-۹۷۸ :
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
یادداشت	: چاپ قبلی کتاب حاضر به صورت مجزا در سال ۱۳۹۳ منتشر شده است.
یادداشت	: چاپ پنجم.
موضوع	: اسلام و آموزش و پرورش
موضوع	: Islamic education
موضوع	: اسلام و آموزش و پرورش -- روش‌شناسی
موضوع	: Islamic education -- Methodology
رده بندی کنگره	: BP ۲۳۰/۱۳۹۶۱۸ عن ۴۴/م
رده بندی دیویی	: ۴۸۳/۲۹۷
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۹۵۳۶۱۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نظریه‌های ساختاری در پارادایم تعلیم و تربیت اسلامی (جلد اول)

تالیف: دکتر رحمت‌اله مرزوقی (استاد دانشگاه شیراز)

ویراستار: لاله رئیسی

صفحه‌آرایی: منیرالسادات حسینی

طراح: محسن سپه‌پی

ناشر: انتشارات آوای نور

چاپ پنجم ۱۳۹۶

تیراژ: ۵۰۰ جلد

شابک جلد ۱: ۹۷۸-۶۰۰-۳۰۹-۳۳۳-۱

شابک دوره: ۹۷۸-۶۰۰-۳۰۹-۳۳۴-۸

تهران: خیابان انقلاب- خیابان ۱۲ فروردین- خیابان وحید نظری- پلاک ۹۹

تلفن: ۶- ۶۶۹۶۷۳۵۵ / شماره: ۶۶۴۸۰۸۸۲

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است

قیمت ۲۳۰۰۰ تومان

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	۱۱
بخش اول: مبانی روش شناختی	۱۳
فصل اول: روش‌شناسی مطالعات و پژوهش در حوزه تعلیم و تربیت اسلامی	۱۵
مقدمه	۱۵
انواع رویکردهای مطالعاتی و تحقیقاتی	۱۸
تقسیم‌بندی اول	۲۰
۱- رویکرد نقلی	۲۰
۲- رویکرد عقلی - فلسفی	۲۱
۳- رویکرد علمی	۲۲
تقسیم‌بندی دوم	۲۲
رویکرد مجموعه‌ای	۲۲
رویکرد منظومه‌ای یا اجتهادی	۲۳
الف- بعد دلالتی رویکرد اجتهادی	۲۳
ب- بعد فکری رویکرد اجتهادی	۲۳
بخش دوم: رویکرد توصیفی - تحلیلی	۳۱
فصل دوم: مبحث روح و دلالت‌های تربیتی آن	۳۳

- ۳۳ ..... معنا و مفهوم روح از منظر متون اسلامی.....
- ۳۴ ..... - معنای لغوی روح.....
- ۳۶ ..... - چیستی و حقیقت روح.....
- ۴۱ ..... - معانی و مفهوم روح.....
- ۴۱ ..... ۱- روح به عنوان امری قدسی و الهی.....
- ۴۲ ..... ۲- روح به عنوان موجودی مستقل در ردیف فرشتگان.....
- ۴۶ ..... ۳- روح به معنای قرآن یا وحی آسمانی.....
- ۴۷ ..... ۴- روح به معنای فرشته مخصوص وحی و تأیید کننده پیامبران و مؤمنان.....
- ۴۸ ..... ۵- روح ممثل بر مریم و منفوخ به عیسی (ع).....
- ۴۸ ..... ۶- روح در معنای منشأ حیات عام و مشترک نوع انسان.....
- ۵۳ ..... ۷- روح به منزله موهبتی ویژه برای انسانهای مؤمن.....
- ۵۶ ..... دلالت‌های تربیتی مبحث روح.....
- ۵۹ ..... موضوعاتی برای مطالعه و تحقیق.....
- ۶۱ ..... **فصل سوم: نفس و دلالت‌های تربیتی آن.....**
- ۶۱ ..... مقدمه.....
- ۶۲ ..... اهمیت شناخت و معرفت نفس.....
- ۶۵ ..... معانی و مفهوم نفس.....

- ۱- نفس در معنای لغوی..... ۶۵
- ۲- نفس به معنای تأکید..... ۶۶
- ۳- نفس به معنای شخص انسان..... ۶۶
- ۴- نفس در معنای روح انسانی..... ۶۶
- ۵- نفس به معنای ذات حق تعالی..... ۶۸
- ۶- نفس به معنای وجدان و ضمیر انسان..... ۶۹
- ۷- نفس به معنای نیروی ملهمه و مدرکه..... ۷۰
- ۸- نفس در معنای خودجمعی..... ۷۰
- ۹- نفس در معنای حقیقت وجودی و فناپذیر انسان..... ۷۱
- ۱۰- نفس در معنای قوا، انواع، حالات و مراتب..... ۷۲
- الف- نفس اماره..... ۷۴
- ب- نفس لوآمه..... ۷۸
- ج- نفس مطمئنه یا نفس قدسی و الهی..... ۸۱
- ۱- نفس مطمئنه..... ۸۲
- ۲- نفس راضیه..... ۸۵
- ۳- نفس مرضیه..... ۸۵
- دلالت‌های تربیتی مبحث نفس..... ۸۶

۹۴	موضوعاتی برای مطالعه و تحقیق .....
۹۷	فصل چهارم: عقل و دلالت‌های تربیتی آن.....
۹۷	مقدمه.....
۹۸	معنای لغوی عقل.....
۱۰۰	واژه‌های همسو با عقل.....
۱۰۰	۱- واژه لُبّ .....
۱۰۲	۲- نُهیه .....
۱۰۳	۳- حِجْر .....
۱۰۳	۴- وسط .....
۱۰۴	۵- حجی ^۱ .....
۱۰۵	معانی و کارکردهای عقل.....
۱۰۶	۱- عقل اندیشه- ورز یا عقل نظری.....
۱۱۳	۲- عقل عمل- ورز یا عقل عملی.....
۱۱۵	۳- عقل هدایت - ورز یا عقل معنوی.....
۱۲۱	- جمع‌بندی معانی و مفهوم عقل.....
۱۲۷	دلالت‌های تربیتی مبحث عقل.....
۱۳۲	موضوعاتی برای مطالعه و تحقیق .....

فصل پنجم: قلب و دلالت‌های تربیتی آن ۱۳۳

معنای لغوی و واژه‌های همسو ۱۳۳

۱- واژه فؤاد ۱۳۵

۲- واژه صدر ۱۳۵

کارکردهای قلب (دل) ۱۳۷

۱- قلب به عنوان منبع، منشأ و کانون شناخت و ادراک ۱۳۷

۲- قلب به عنوان منبع، منشأ و کانون عواطف و احساسات ۱۴۲

۳- قلب به عنوان منبع، منشأ و کانون عمل و کردار ۱۴۳

۴- قلب به عنوان کانون هدایت و ایمان ۱۴۴

انواع قلب از منظر متون اسلامی ۱۴۸

دلالت‌های تربیتی مبحث دل (قلب) ۱۵۲

موضوعاتی برای مطالعه و تحقیق ۱۶۲

فصل ششم: فطرت و دلالت‌های تربیتی آن ۱۶۳

مقدمه ۱۶۳

معنا و مفهوم لغوی فطرت ۱۶۴

نظریه‌های فطرت ۱۶۸

۱- نظریه مبتنی بر آیات و روایات (نظریه نقلی) ۱۷۰

۲- نظریه محتوای مثبت ۱۷۹

۳- نظریه محتوای دوگانه ۱۸۵

۴- نظریه ترکیبی - برآیندی ۱۸۸

دلالت‌های تربیتی مبحث فطرت ۱۹۱

موضوعاتی برای مطالعه و تحقیق ۱۹۷

فصل هفتم: مبحث جبر و اختیار و دلالت‌های تربیتی آن ۱۹۹

مفهوم جبر و اختیار ۱۹۹

۱. مشیت الهی و قضا و قدر ۲۰۱

۲. علم و قدرت الهی ۲۰۸

۳. امکان شرک‌ورزی و ایمان‌آوری ۲۱۱

۴. نیروهای اجتماعی و سنت‌های قومی و تاریخی ۲۱۳

۵. نیروهای متافیزیکی ۲۱۵

۶. اختیار وضعی و چارچوب‌مند ۲۲۶

۷. مفهوم امر بین‌الامرین ۲۲۹

۸. مقوله اجل و انواع آن ۲۳۱

۹. پیچیدگی موضوع ۲۳۳

دلالت‌های تربیتی مبحث جبر و اختیار ۲۳۵

موضوعاتی برای مطالعه و تحقیق ۲۳۹

فصل هشتم: مبحث ضعف‌ها و محدودیت‌های انسان و دلالت‌های تربیتی آن ۲۴۱

مقدمه ۲۴۱

انواع محدودیت‌ها، ضعف‌ها و صفات نکوهیده ۲۴۲

۱. ضعف‌ها و محدودیت‌های نهادی، سرشتی و جبلی ۲۴۲
۲. ضعف‌ها و محدودیت‌های موقعیتی یا وضعیتی ۲۴۵
۳. ضعف‌ها و محدودیت‌های اختیاری و گزینشی ۲۴۷
۴. ضعف‌ها و محدودیت‌های ترکیبی ۲۴۸

- تحلیل ضعف‌ها و محدودیت‌ها ۲۴۹
- ۱- ضعف‌ها و محدودیت‌های نهادی و ذاتی ۲۴۹
- ۲- ضعف‌ها و محدودیت‌های موقعیتی و ناشی از شرایط ۲۵۴
- ۳- ضعف‌ها و محدودیت‌های گزینشی و اختیاری ۲۵۵
- ۴- محدودیت‌ها و ضعف‌های ترکیبی و تلفیقی دو یا چندگانه ۲۵۷
- دلالت‌های تربیتی مبحث ضعف‌ها و محدودیت‌های آدمی ۲۵۷
- موضوعاتی برای مطالعه و تحقیق ۲۶۰

فصل نهم: هویت انسان از منظر متون اسلامی ۲۶۱

- تعریف هویت ۲۶۱
- هویت فردی انسان ۲۶۳
- هویت جمعی انسان ۲۶۵
- نفس و مسئولیت متقابل پیامبر و پیروان و امام و امت ۲۶۸
- جمع‌بندی مبحث هویت انسان ۲۷۲
- پارادایم‌های هویتی از منظر متون اسلامی ۲۸۰

دلالات‌های تربیتی مبحث هویت انسان.....	۲۸۴
موضوعاتی برای مطالعه و تحقیق	۲۸۸
بخش سوم: نظریه‌های ساختاری در پارادایم تعلیم و تربیت اسلامی	۲۸۹
فصل دهم: معنا و مفهوم نظریه ساختاری - عملکردی رشد - محور	۲۹۱
مقدمه.....	۲۹۱
معنا و مفهوم نظریه	۲۹۱
معنا و مفهوم ساختار و عملکرد	۲۹۴
معنا و مفهوم رشد از منظر متون اسلامی	۲۹۶
معنا و مفهوم عمل از منظر متون اسلامی	۳۰۳
آرایش و ساختار کلی و عمومی نیروها در وجود انسان	۳۱۱
موضوعاتی برای مطالعه و تحقیق.....	۳۱۴
فصل یازدهم: نظریه‌های ساختاری در پارادایم تعلیم و تربیت اسلامی.....	۳۱۵
۱. نظریه ساختاری- عملکردی فطرت - محور	۳۱۶
۲. نظریه ساختاری- عملکردی عقل - محور	۳۱۹
۳. نظریه ساختاری- عملکردی دل - محور	۳۲۱
۴. نظریه ساختاری- عملکردی تزکیه- محور مبتنی بر حاکمیت نفس متعالی و یا مطمئنه.....	۳۲۴
جمع‌بندی نظریه‌های ساختاری در پارادایم تعلیم و تربیت اسلامی.....	۳۲۹

۳۲۷.....موضوعاتی برای مطالعه و تحقیق

۳۳۹.....منابع و مأخذ

پیشگفتار

با استعانت، یاری و الطاف جلیه و خفیه علی‌الدوام حضرت پروردگار، بر آن شدیم تا بضاعتی مزجاء و قطره‌ای از اقیانوس بیکران معارف الهی را در باب اصلی‌ترین موضوع مورد نظر جهان-بینی اسلامی، که همانا نخست انسان‌شناسی و سپس تربیت‌پژوهی است، را به معرفت‌جویان، حقیقت‌یابان و تحقیق‌ورزان عرضه نماییم. بضاعتی بس اندک که البته آن‌هم حاصل قریب به دو دهه تحصیل و تحقیق و تدریس درس تعلیم و تربیت اسلامی در دوره‌های تحصیلات تکمیلی دانشگاهی است.

اجمالاً باید گفت که در این اثر، زمینه طرح نظریه‌ها و دیدگاه‌های متنوعی در پارادایم تعلیم و تربیت اسلامی همچون نظریه‌های تربیتی تزکیه-محور، اختیار-محور، فطرت-محور، دل-محور، عقل-محور، نفس‌لوامه-محور، نفس مطمئنه-محور، فلسفه تربیتی مبتنی بر رویکرد امت-امامت و "فلسفه تربیتی انتظار"، فراهم شده است و امید است که عرصه‌های جدیدی را فرا روی علاقمندان و پژوهشگران در پرسشگاه، اندیشگاه و پژوهشگاه تعلیم و تربیت اسلامی که گشودن افق‌های آن آرزوی مشتاقان است، بگشاید.

اثر حاضر از سه بخش، تحت عناوین بخش اول؛ رویکردهای روش‌شناختی در حوزه مطالعات تعلیم و تربیت اسلامی، بخش دوم؛ مطالعات مفهومی و بررسی‌های انسان‌پژوهانه همراه با طرح دلالت‌های تربیتی مبتنی بر بررسی مفردات انسان‌شناختی اسلامی و در بخش سوم نیز به نحو موجز و مختصر به طرح نظریه‌های ساختاری در پارادایم تعلیم و تربیت اسلامی پرداخته است. امیدوارم که خداوند متعال توفیقی افزون نصیب فرماید تا بتوانیم جلد دوم این کتاب را به نحو مبسوط به طرح نظریه‌های تعلیم و تربیت اسلامی اختصاص دهیم.

در خاتمه از همه عزیزانی که به مطالعه این اثر می‌پردازند عاجزانه و ملتسمانه تقاضا می‌کنیم که نظرات، پیشنهادات و انتقادات ارزنده و سازنده خویش را همچون هبه‌ای ارزشمند به راقم این سطور اهدا نمایند تا توشه راه‌نگارنده در تکمیل مباحث آن در چاپ‌های آتی باشد انشاءالله.

و ما توفیقی الا بالله

مرزوقی

rmarzoghi@yahoo.com

